

EXPOZIȚIA ZSÁMBÉK – RESTAURAREA BISERICII ȘI MĂNĂSTIRII PREMONTREENE*

Inaugurată la Tuşnad cu ocazia tradiționalului colocviu internațional animat de dl. ing. Bálint Szábo, expoziția „Zsámbék” a fost adusă și la București, din inițiativa Direcției Monumentelor, Ansamblurilor și Siturilor Istorice fiind găzduită, prin grija serviciului cultural al Ambasadei maghiare, la Institutul de Arhitectură cu începere de la 25 februarie 1994.

Expoziția fotografică și de relevae înfățișează un demers, exemplar, asupra unui monument, ce-i drept fără pereche, din nord-vestul Budapestei. Este vorba de prioratul ordinului de la Premonté stabilit aici în secolul al XII-lea, pe care o echipă de arheologi și arhitecți, condusă de doamna Ilona Valter și domnul János Sedlmáyer l-a cercetat multidisciplinar în vederea încadrării sale cronologice în peisajul istoric, pentru conservarea și restaurarea momentului.

Pe o largă arie, cercetarea a reconstituit locuirea antică – încă din neolitic (3200–2500 î.h.) – evidențiind pe malurile pâraielor Zsámbék și Bekás urme de construcții romane. Tot aici, la Alsó-Szölő, în 1914, s-a descoperit un car împodobit cu aplici din bronz, trei schelete de cai și morminte în cutii de piatră cu un inventar databil în sec. II–IV.

Locuirea medievală a fost constatată din secolul al XI-lea iar organizarea structurată a teritoriului se datorează stabilirii aici, printr-o dănie arpadiană întărită la 1258, a familiei feudalilor francezi Aynard. Printr-un proces firesc, la 1274 este atestat și un „castrum Aynard” situat pe culmea cea mai nordică a înălțimilor Budei, cetate părăsită și ruinată la 1401.

Numele însuși de Zsámbék, pe care istoricii maghiari îl derivau dintr-un antroponim local, ar fi poate de pus în legătură cu originea familiei Aynard².

De la 1258 și până la 1540 istoria Zsámbék-ului se află în conexiune cu ordinul premontrean. După familia Aynard, seniorii locului au ajuns, printr-o donație, Peter Keglevich și, în preajma cuceririi otomane (1541), binecunoscutul redactor al Tripartitum-ului, István Werbőczy.

De la 1541 și până la 1686, așezarea a făcut parte din limesul pašalăcului de la Buda, aici fiind instalată o garnizoană de cca 275 ostași, într-o palancă, al cărei turn era din cărămidă. Arsă de forțele imperiale romano-

germane la 1599, în vremea marelui război antiotoman, în care se implicaseră și principatele române unite sub Mihai Voievod Viteazul, fortificațiile de la Zsámbék vor fi refăcute de Poartă; la 1665 celebrul călător Evliya Celebi descria o cetate patruleteră din cărămidă.

După 1686, odată cu refluxul otoman în fața forțelor româno-germane, domeniul Zsámbék împreună cu așezarea eponimă au intrat în stăpânirea familiei Zichy; ei i se va datora refacerea barocă a fortăreței. După stingerea familiei, la 1765 bunurile vor trece în proprietatea fiseului. Familia Zichy a repopulat ținutul, mai întâi cu foști soldați maghiari, dar mai ales cu șvabi și îndeosebi cu francezi din Lorena, culturile agricole și viticole formând baza economiei domeniului. Li se vor adăuga și numeroși negustori evrei, cu precădere odată cu masiva lor pătrundere în Ungaria la 1730–1740.

Vechile construcții ale mănăstirii premontreene de la Zsámbék³ au fost în mare măsură și definitiv avariate de cutremurul din 28 iunie 1763, ulterior o parte a materialului din ruine fiind folosit de localnici.

*
*
*

Cercetarea recentă a colegilor din Ungaria, prezentată în expoziție a fost precedată de o atentă documentare sintetizându-se anteriorarele cercetări arheologice (István Möller, 1933 și K. și G. Lux 1934–1939), identificându-se materialele arheologice, sursele diplomatice și narative, hărțile și planurile cele mai vechi, din anii 1777–1790, gravurile, fotografiile din 1880 ale lui György Klósz. Totodată s-a întocmit documentația istorică referitor la diferitele intervenții asupra monumentului – lucrările de conservare din 1889, conduse de István Möller, beneficiind de noile principii ale restaurării, adăugirile (mai ales subzidirii) fiind relizate din materiale noi, cu totul deosebite de cele originare, precum și cele din 1933–1939 (I. Möller, Kálmán și Géza Lux), însoțind săpăturile arheologice.

Noile cercetări arheologice din 1986–1991 au arătat că biserica premontreană a fost precedată de un nivel de locuire din secolul al XII-lea, precum și un altul anterior acestui veac. Din 463 de morminte săpate pe

dealul bisericii, orientate E–V, cu gropi adânci și corpurile cu mâinile întinse, lipite de trup (probabil în giulgiu), multe au inele de tâmplă sau de ureche din argint sau bronz în formă de S, unul din ele cu monedă de la finele veacului XI. Ceea ce constituie o noutate sunt analizele „chimico-serologice” (prof. dr. Imre Lengyel) prin care s-au determinat nu numai genul, vârsta și unele afecțiuni patologice ale înmormântaților ci și grupa sanguină (preponderent B și O) și legăturile genetice între aceștia. Concluzia este apartenența cimitirului unei mici comunități maghiare stabilite pe dealul bisericii către 1035–1040. Aceleași ceretări antropologice modifică radical opinia privind sosirea familiei Aynard abia la finele secolului al XII-lea împreună cu Marguerite Capet, soția a doua a regelui Bela al III-lea. În mormântările unui alt eșantion de populație și în interiorul bisericii, în absida semicirculară, cu grupa sanguină A, a demonstrat prezența încă din jurul anului 1100 a francezilor, uniți probabil cu soția regelui Coloman. Biserica era de fapt o capelă seniorială, cu pilaștrii interiori – deci cu acoperiș boltit – construită de noii veniți. Mormintele feminine erau acoperite cu marmură roșie, cele masculine erau săpate direct în stâncă. Comunitatea franceză a asimilat în scurt timp vechii locuitori, situație evidențiată deasemeni prin analizele profesorului Lengyel. La început adaptarea la noile condiții climatice și de nutriție s-a făcut greu, constatându-se deformări osteologice, urmări ale rahitismului și reumatismului, carenței vitaminei D.

Prioratul premontrean de la Zsámbék – sub protecția lui Aegidius și a comitelui Smaragdus din neamul Aynard – este menționat în catalogul de la Ninove din anul 1234, fiind filială a mănăstirii fondate la 1130, prima în Ungaria, la Váradhegyfok. Neamul Aynard și familiile descendente din acesta și-au păstrat stăpânirea asupra așezării până la 1396–1403.

Clastrul premontrean s-a dezvoltat de la bazilica cu trei nave, cu două absidole semicirculare și un altar poligonal cu contraforturi. La catul superior al turnurilor vestice se aflau capele iar sacristia era amenajată drept capelă personală a priorului. De aici, o scară în spirală ducea la dormitoarele călugărilor. De la capela aripei estice, se putea trece în sala capitula-

urmata de încăperea de lucru a că-
gărilor. La nord se afla refectoriul și,
ventual, bucătăria, toate legate printr-
galerie cu arc.

Studiul materialului litic descoperit
săpăturile arheologice și a celui
istrit în operă a stabilit legăturile ar-
tectonice ale prioratului premon-
tean de la Zsámbék cu atelierul gotic
nuriu (cca. A.D. 1230) din centrul
ngariei – derivat din acela de la
elnhausen (Cosmaoa) – ai cărui
așteri vor lucra la abațiile cisterciene
la Pilis și Vértesszentkereszt, la cea
emontreeană de la Ocsa și la palatul
ginei din Buda Veche.

Cât privește sfârșitul așezământu-
monastic, cercetările arheologice
stabilit distrugerea sa la mijlocul
colului XV printr-un incendiu. De alt-
l și documentar se constată așeza-
a aici la 1477 de către regele Mat-
a Corvin a ordinului paulinilor. Aces-
ra li se va datora extinderea aripei
stice a mănăstirii pentru bucătărie și

depozite, ca și refacerea într-un stil
gotic târziu.

Remarcabil este faptul că așeza-
rea a continuat sub stăpânirea pașală-
cului de Buda până către 1600, când
atacul forțelor din Ungaria Superioară
habsburgică asupra cetății otomane a
făcut să se întrerupă și vechea locuire.
La fel de importantă este conservarea
relativă a clădirilor mănăstirești în vre-
mea stăpânirii otomane.

*
* *

Expoziția cercetărilor prilejuite de
lucrările de conservare-restaurare de
la Zsámbék, alături de calitatea mate-
rialului ilustrativ expus, reflectă satis-
facțiile și, de ce nu, spectaculosul
unei cercetări moderne, cuprinzătoare
la un moment istoric.

SERGIU IOSIPESCU

NOTE

* În realizarea notei am beneficiat de datele
catalogului expoziției: Zsámbék Premontrei Tem-
plom es Kolostorvom Restaurálása.

1 Ordinul premonstreean a fost fondat la 1120
de Sf. Norbert, fiind stabilit la Premonté, în marele
ducat de Champagne, între Soissons și Laon, la
NV de Paris.

2 Coasta Hungarorum a lui Sinron de Reza
menționează printre familiile venite în Ungaria „Illi
vero de Sambuk de comitibus Campaniae ex Fran-
cia oriuntur” (Scriptores Rerum Hungaricarum, D.
Imre Szentpetery, vol. I, Budapestini, 1937, p. 190
– nr. 85).

3 În afara acestora la Zsámbék se mai află
fosta fortificație otomană, refăcută de familia Zichy
și integral transformată la 1905 de maicile ordinului
Sfintei Cruci și părți dintr-o cetate a familiei Aynard
din secolul al XIV-lea, inclusă în actualul Institut Pe-
dagogic. De asemeni, în preajmă, între localitățile
Nagykovacs și Tinnye, pe muntele Aina – nume tot
al familiei Aynard – s-au desoperit urmele unui turn
și ale șanțurilor fortificației.